

Mi köze van a tudásnak és az információnak a társadalomhoz?

Nem egy olyan fogalom megnevezésére használunk nyelvünkben szavakat, kifejezéseket, amelyek definícióját még soha senki nem adta meg. Aztán utólag sokszor mégis készülnek definíciók, egyfajta módon regisztrálva és visszaigazolván a használatot: ezekből állnak az értelmező szótárak. Szavaink, kifejezéseink egy része azonban soha nem kerül be az ilyen szótárakba, részben mert szakszavak és nem a napi élet részét alkotják, részben pedig azért, mert még mielőtt bekerülhetnének, kikopnak a használatból. Vannak azonban kifejezések, melyek egy adott időszakban definiálatlanul, de egyre gyakrabban fordulnak elő mind a napi sajtóban, mind a szaksajtóban. Ilyenek a saját korunkat – részben érthető, részben soha nem pontosított módon – információs társadalomnak, tudástársadalomnak és tudás-alapú társadalomnak nevező írások. Definiálatlan fogalmakkal a nyelvészeti elemzés ugyanúgy nem tud semmit sem kezdeni, mint a hétköznapi nyelvhasználó: ehhez sorakoztat fel néhány nyelvészeti érvet az írás.

Kulcsszavak: *információs társadalom, tudástársadalom, nyelvi elemzés, jelentés*

Szerzői információ:

Prószéky Gábor

Programtervező matematikus, nyelvész, a *MorphoLogic* vállalat alapítója és ügyvezető igazgatója, az MTA doktora. Elsősorban számítógépes nyelvészeti kutatásokat folytat. Számos nemzetközi tudományos társaság és magyar akadémiai bizottság tagja, valamint több hazai és nemzetközi tudományos folyóirat tanácsadó testületi, illetve szerkesztőbizottsági tagja. Kutatási eredményei elősegítették különféle szóalaktani elemző- és generáló-, lemmatizáló-, helyesírás-ellenőrző és elválasztóprogramok, egy- és többnyelvű szótárprogramok, valamint nyelvtani ellenőrző és mondatelemző rendszerek kidolgozását, amelyek több ízben nemzetközi elismerést és díjakat érdemeltek ki. Itthon Kalmár László-díjjal és Széchenyi-díjjal tüntették ki. Az Informatikai Vállalkozások Szövetsége 2002-ben „az év informatikai menedzserének” választotta.

E-mail: proszeky@morphologic.hu

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Prószéky Gábor. „Mi köze van a tudásnak és az információnak a társadalomhoz?”.

Információs Társadalom VI, 1. szám (2006): 56–59.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VI.2006.1.7>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Prószéky Gábor

Mi köze van a tudásnak és az információnak a társadalomhoz?

Nem egy olyan fogalom megnevezésére használunk nyelvünkben szavakat, kifejezéseket, amelyeknek a definícióját még soha senki nem adta meg. Aztán utólag sokszor mégis készülnek definíciók, egyfajta módon regisztrálva és visszaigazolván a használatot: ezekből állnak az értelmező szótárak. Szavaink, kifejezéseink egy része azonban soha nem kerül be az ilyen szótárakba, részben mert szakszavak és nem a napi élet részét alkotják, részben pedig azért, mert még mielőtt bekerülhetnének, kikopnak a használatból. Vannak azonban kifejezések, melyek egy adott időszakban definiálhatatlanul, de egyre gyakrabban fordulnak elő mind a napisajtóban, mind a szaksajtóban. Ilyenek a saját korunkat – részben érthető, részben soha nem pontosított módon – *információs társadalomnak*, *tudástársadalomnak* és *tudásalapú társadalomnak* nevező írások. Ez a három fogalom ráadásul többé-kevésbé egymás szinonimájaként is használatos.

A helyes kérdés ezekkel a kifejezésekkel kapcsolatban elsősorban az, hogy használatuk jól fedi-e azt, amire gondolunk. Nyilván az sem lényegtelen, hogy van-e az általuk megnevezni kívánt fogalmaknak egzakt definíciójuk, de azért a legtöbb fogalom esetében nem az értelmező szótárakhoz fordulunk, hogy mit is jelenthetnek, hanem nyelvi környezetük alapján magunk is képesek vagyunk jelentésüket kitalálni. Hogy mire gondolunk egy főnévként használatos szó esetében, azt természetesen sokkal könnyebb egy rámutatással is elérhető objektummal illusztrálni, mint absztrakciókkal. Ez így is van rendjén, ám az emberi nyelvek nagy részében bizony az absztrakt fogalmak is megnevezhetők.

A jelentésről a nyelvészet azt mondja, hogy a jelek használati szabálya (Morris, 1947). A jelviszony megvalósításához öt tényező szükséges: a beszélő, a hallgató, a jel, a jel tárgya és maga a jelentés. Ám ezek közül a beszélő, a hallgató és a jelölt tárgy nem tartozik a nyelvhez. Az első kettő használja a jelrendszert, de egyik sem része ennek a rendszernek. A jeltárgyak, más szóval denotátumok sem a jelekkel, sem a jelentésekkel nem azonosak (Antal, 1978). A mi fenti kifejezéseink esetében az az igazi probléma, hogy ezeknek a nyelvi terminusoknak a denotátuma magunk előtt sem tiszta. A *tudástársadalom*, a *tudásalapú társadalom* és az *információs társadalom* kifejezéseket elsősorban nem a mindennapi életünkben megjelenő szükségszerűség hozta létre, hanem létrejöttük okát a politikai-gazdasági élet és a nyelvi divathullámok metszete táján kell keresnünk. Mint általában az ilyen természetű dolgok esetében, ezeknek a vizsgálata sem végezhető el pusztán elméleti nyelvészeti síkon, hiszen itt – a fent említettek miatt – a szociológiának legalább akkora szerepe van a terminológia vizsgálatában, mint magának a nyelvészetnek.

Ezért először nézzünk meg egy-két, a vizsgált fogalmakkal kapcsolatos, de nem nyelvészeti indíttatású definíciót. Az Információs Társadalom Tárcaközi Bizottságának honlapján (<http://www.itktb.hu/engine.aspx?page=infotars>) azt olvashatjuk, hogy „az

információs társadalom fogalmának kiterjedtsége miatt nincs egyszerű definíciója”. Farkas János (*Magyar Tudomány*, 2003/4) viszont ad definíciót, miszerint az információs társadalom „a társadalmi szervezet sajátos formája, amelyben az információ termelése, fogalmazása, alkalmazása a termelékenységgel és a hatalom alapvető forrásává válik”. Tehát az információs társadalom egyfajta társadalmi szervezet lenne?

Az információs társadalommal – bármi legyen is az – az irodalom alapján azt mondhatjuk, hogy szinte bármit lehet csinálni, például lehet monitorozni is, hiszen *Az Információs Társadalom helyzete Magyarországon 2003 végén* című tanulmány (IHM, 2004) „a magyar információs társadalom monitoringvizsgálatáról” szól. Ebben olyasmiről is olvasható, hogy „az információs társadalom térhódításának kulcsfontosságú területe az elektronikus kormányzás”. Az információs társadalom ezek szerint olyan, hogy képes teret hódítani, és vannak kulcsfontosságú területei. Így viszont kevésbé valószínű, hogy egy társadalmi szervezeti formáról van szó – amint Farkas definíciójában olvastuk.

A félő az, hogy nemcsak ezeket, hanem gyakorlatilag bármi mást is lehetne állítani róla, sőt később, egy esetleges információtársadalom-definícióhoz ezeket az állításokat szerencsétlen módon akár fel is lehetne használni. Némi körkörösség látszik itt, akár csak az emberek intuitív nyelvismeretére is építő értelmező szótárakban, ahol bizony nemegyszer találkozhatunk ezzel a problémával. Legyen erre példa épp a *tudástársadalom* kifejezés egyik felének tövét alkotó *tud* ige és a belőle alkotott főnév (Értelmező kéziszótár, 1408):

tud *ts (és tn) ige* [...] 4. Nagy hozzáértése, tudása van.

tudás *fn* 1. Az a tény, hogy valamit tudnak. [...]

Vannak tehát kérdéseink, sőt alapkérdéseink. Például: mi az, hogy *tudás*? Ki tud mit? Mi az, hogy *információ*? Talán az a dolog, ami ahhoz kell, hogy egy adott területet jobban megismerjek. Az Értelmező kéziszótár tájékoztatásról, felvilágosításról, értesülésről és adatról beszél. Érdemes abban maradni, hogy ezek mind ahhoz kelljenek, hogy egy adott területről pontosabb képünk legyen, ám itt, a mi információs társadalmunk esetében melyik ez a terület? Talán a *társadalom* fogalmát kell legkevésbé definiálni. Az Értelmező kéziszótár szerinti definíció két emberekkal kapcsolatos értelmezést hoz: az emberi együttélés viszonyainak egyfajta összességét, illetve az ilyen viszonyok közt élő emberek összességét. A tudással összekapcsolva viszont rengeteg jelenthet a társadalom, hiszen a főnévi összetételek belső szerkezete a két főnév igen sokféle relációját takarhatja. Csak hogy egy példát hozzunk: gondoljunk a *fa* szónak a különböző szerepeire a *favágó*, a *fatetű*, a *fatelepe* vagy a *faház* összetételekben. A *favágó*-ban a fát vágják, a *fatetű* a fában lakik, a *fatelepe* a fát tárolják, a *faház* esetében pedig fából készítenek valamit. A *tudástársadalom* esetében is fennállhatnak hasonló problémák, tehát azt kellene világosan látnunk, hogy *mit csinál* a tudás a társadalommal, vagy épp a társadalomban?

Érdemes átnézni, hogy milyen lehetséges jelentésviszonyban lehet egy összetétel belülről két főnév. Az összevetést Károly (1969) szóösszetétel-kategorizálásának nyomán megpróbáljuk szisztematikusan elvégezni, és egyben rákérdezzük arra is, hogy a *tudástársadalom* összetétel beletartozhat-e az adott típusba. Csillaggal jelöljük, ha semmiképpen sem értelmezhető az adott viszony, kérdőjellel pedig, ha esetleg szóba jöhet az adott értelmezés, bár kissé erőltetettnek tűnik.

A két összetételi tag viszonya	Példa	Tudástársadalom
alany	sasmadár ← a sas egyfajta madár	*a tudás egyfajta társadalom
birtokos	focibajnok ← a focinak a bajnoka	?a tudásnak a társadalma
hely	űrrepülés ← az ūrben való repülés	*a tudásban való társadalom
eszköz	kardvívás ← karddal való vívás	*tudással való társadalom
szolgál	menedék hely ← menedékkül szolgáló hely	*tudásként szolgáló társadalom
vmire való	munkanap ← munkára való nap	*tudásra való társadalom
ered	kéményfüst ← a kéményből eredő füst	?a tudásból eredő társadalom
visel	férfiruha ← férfiak által viselt ruha	*a tudás által viselt társadalom
vminek való	gyerekadag ← gyerekeknek való adag	*tudásnak való társadalom
működik	benzinmotor ← benzinnel működő motor	?tudással működő társadalom
borít	hómező ← hóval borított mező	*tudással borított társadalom
használ	hóhérbárd ← a hóhér által használt bárd	*a tudás által használt társadalom
szerez	autótolvaj ← autót szerző tolvaj	*tudást szerző társadalom
tartalmaz	mesekönyv ← meséket tartalmazó könyv	*tudást tartalmazó társadalom
lakik	bányászotthon ← bányászok lakta otthon	*tudás lakta társadalom
hely	falfestmény ← falon levő festmény	*tudásban levő társadalom
tartozik	asztalláb ← az asztalhoz tartozó láb	?a tudáshoz tartozó társadalom
áll vmiből	villasor ← villákból álló sor	*tudásból álló társadalom
hasonló	tökhöz ← tökhöz hasonló fej	*tudáshoz hasonló társadalom
tart	lóistálló ← lovak tartására szolgáló istálló	*tudás tartására szolgáló társadalom
beszerez	baromfi piac ← baromfik beszerzésére való piac	*tudás beszerzésére való társadalom
készít	fagylaltgép ← fagylalt készítésére szolgáló gép	*tudás készítésére szolgáló társadalom
anyag	kabát szövet ← kabát anyagának való szövet	*tudás anyagának való társadalom
visel	fejkendő ← fejen viselt kendő	*tudáson viselt társadalom
használ	karácsonyfa ← karácsonyra „használt” fa	*tudásra „használt” társadalom
anyag	vasrúd ← vasból készült rúd	*tudásból készült társadalom
használ -ként	műhelykocsi ← műhelyként használt kocsi	*tudásként használt társadalom

Egyetlen értelmezés esetében sem tudtuk tehát jó szívvel azt mondani, hogy az adott viszony fennáll a *tudás* és a *társadalom* szavak között! Ennél tovább viszont nyelvészeti osztályozással nemigen juthatunk. Meg kell állapítanunk tehát, hogy a két szó közti viszony ugyanolyan definiálatlan, mint ahogy korábban, intuitíve gondoltuk: mindenki azt ért rajta, amit szeretne.

Még egy nyelvészeti közelítésre érdemes egy kis időt szánni, és ez a jelzős főnévi csoportok lehetséges értelmezéséről szól. Az *információs társadalom* ilyen jelzős kifejezés. A főnév előtti minőségjelző megjelenése miatt az adott főnév fogalmának terjedelme szűkebbé tud válni: kérdés, hogy a *társadalom* és az *információs* szavak denotatívumai alkotta halmazok metszete az *információs társadalom*-e, amint a *piros* dolgok és a *kalapok* jeltárgyhalmazainak metszete a *piros kalapok* halmaz? Gondoljunk csak egy ettől eltérő esetre, az intenzionális melléknevek problémáira, amire jó példa lehet például a *kiselefánt*. Ez az állat ugyanis „objektíve” nem *kicsi*, a mérete csak az elefántokéhoz képest lesz kicsi, de hogy mekkora, az már nem egyértelmű. Ez esetben mindössze az biztos, hogy a *kis elefánt* egyfajta *elefánt*. Kérdés, hogy az *információs társadalom* is ilyen-e, azaz az *információs* kifejezés ugyanúgy nem jelenti azt, hogy a *társadalom* valóban „*információs*”, ahogy a *kiselefánt* sem *kicsi*? Mivel a *piros kalapok* esetében mind a *piros* dolgok, mind a

kalapok denotátumaival, jeltárgyaival tisztában vagyunk, sőt az *elefántok*, és azokon belül akár a *kiselefántok* is viszonylag jól kezelhetők – bár ez utóbbiak kijelölése kissé bizonytalan lehet -, az „*információs*”-ság jeltárgyairól igen kevésbé lehetünk biztosak. Magyarul: annak az eldöntése, hogy ez a lehetséges társadalmak fogalmának miféle megszorítása, nyelvészeti alapon nemigen lehet nyilatkozni.

Eljutottunk tehát odáig, amit az elején is sejtettünk: definiálatlan fogalmakkal a nyelvészeti elemzés ugyanúgy nem tud semmit sem kezdeni, mint a hétköznapi nyelvhasználó. Kődös kifejezéseink megmagyarázását tehát senki se a nyelvtudománytól várja.

Irodalom

- Antal, L. (1978): *A jelentés világa*. Budapest: Magvető.
- Károly, S. (1969): A szóösszetételek és a velük kapcsolatos lexikai egységek (A főnévi összetételek). *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, VI, 271-358.
- Morris, Ch. (1947): Foundation of the Theory of Signs. *International Encyclopedia of Unified Science*. Chicago, Vol. 1. No. 2.